

Соціальна стратифікація

План

1. Поняття соціальної диференціації та соціальної нерівності.
2. Поняття соціальної стратифікації.
3. Стратифікаційні системи та їх історичні типи

1. Поняття соціальної диференціації та соціальної нерівності.

Під соціальною структурою соціологи розуміють багатовимірний ієрархічно організований соціальний простір, в якому соціальні групи різняться, ступенем володіння власністю, владою і соціальним статусом. Отже, соціальна структура – це сукупність соціальних спільностей, таких як клас, трудовий колектив, група, верства, соціально-демографічних, професійно-кваліфікаційних, територіальних і етнічних, пов'язаних між собою відносно стійкими взаємовідносинами.

Проте, головною рисою людського суспільства є *соціальна нерівність*, пов'язана з відмінностями, що зумовлені соціальними чинниками: поділом праці (розумова й фізична), укладом життя (міське й сільське населення), соціальною роллю (інженер, політичний діяч, батько тощо).

Суспільство є не просто диференційованим на окремі групи, воно ще є ієрархізованим. У ньому одні групи мають більше прав, привілеїв і переваг у порівнянні з іншими. Така соціальна нерівність привносить у життя людей багато несправедливості.

Елементами соціальної структури виступають соціальні статуси і ролі. Їхня кількість, порядок розміщення і характер залежності один від одного визначають специфіку конкретної структури певного суспільства. Хоча, структуру не можна розглядати як стійкий нерухомий момент побудови суспільства, бо історично вона змінюється. Рухомості їй надають соціальні ролі, які виконуються у процесі взаємодії індивідів.

Статус (від латинського слова «status» — стан) — соціальна позиція людини в суспільстві, яку вона посідає відповідно до свого фаху, економічного забезпечення, демографічних особливостей, політичних можливостей тощо.

Соціальний статус – це певна позиція в соціальній структурі групи чи суспільства, пов'язана з іншими позиціями через систему прав та обов'язків. Статус «учитель» є змістовним лише по відношенню до статусу «учень», але не по відношенню до продавця, інженера чи пішохода. Для всіх них він просто індивід. Отже:

- соціальні статуси взаємопов'язані один з одним, але не взаємодіють між собою;
- взаємодіють між собою лише суб'єкти (власники, носії) статусів, тобто люди;
- у соціальні відносини вступають не статуси, а їхні носії;
- соціальні відносини пов'язують між собою статуси, але реалізуються ці відносини через людей – носіїв цих статусів.

Сукупність усіх статусів, які займає одна людина в різних соціальних спільнотах, у суспільстві загалом називають *статусним набором*.

Соціальний статус це також місце індивіда або групи в ієрархічно організованій структурі. Під статусом мається на увазі невичерпний приписуваний людині ресурс, що відкриває для неї можливості впливати на суспільство й одержувати за допомогою цього ресурсу привілейовані позиції в системі влади і розподілу матеріальних благ.

Соціальний статус визначається чисельними показниками, що задаються типом соціокультурної системи. У сучасних суспільствах особливо важливими є такі критерії як престиж професії, рівень доходу, тривалість і якість освіти, обсяг владних повноважень, розмір власності тощо.

Статус у соціології розуміють в п'яти контекстах:

- статус як показник нерівного розподілу влади в суспільстві в цілому, в організації чи групі. Мати статус – це мати владу, вплив, авторитет;
- статус – це деяка сума прав, обов'язків і можливостей, що зафіксована в формальних і деякою мірою неформальних соціальних нормах;
- статус – це характеристика обсягу та асортименту товарів і послуг, що споживаються індивідом чи групою, або, за Вебером, статус стилю життя;
- статус – це визнання, оцінка іншими, конкретне місце на шкалі поваги та авторитету, що приписується зовнішніми “інстанціями сприйняття”;
- статус – вибір групами, індивідами чи організаціями певної позиції за відношенням до тих чи інших аспектів життя, фактів, подій.

Можна говорити про статус індивіда, групи та організації. Їхні статуси очевидно не співпадають, але й не є абсолютно незалежними. На індивіда невідворотно падає тінь статусу групи чи організації, які безвідносно до волі та бажання індивідів наділяють їх статусними характеристиками.

У сучасній соціології визнано, що суб'єкти не просто займають чи досягають певних статусів, але й самоідентифікують себе з ними, очікуючи подібної ідентифікації від інших.

Найбільш пов'язаним з поняттям статусу є поняття престижу. *Престиж* – це ознака чи якість, що приписується суспільством чи громадськістю певній соціально-економічній групі, професії, що характеризується визнанням деяких особливих переваг, достоїнств групи та її права на певні блага як символічні, так і матеріальні. Група престижна в силу деяких особливих і суб'єктивно привабливих якостей, престижна тому, що ці якості є цінними в даний час у певному суспільстві. Ці групи за престижністю ранжуються завжди досить конкретно, але цей набір не є постійним.

Отже, статусні групи, ранжовані за доходами, владою, престижністю професії, освітою тощо утворюють соціальну стратифікацію.

2. Поняття соціальної стратифікації.

Соціальна стратифікація складається з тих самих статусних груп, що й структура, тільки згрупованих за певними критеріями.

Соціальна стратифікація описує соціальну нерівність у суспільстві, поділ соціальних прошарків за рівнем доходів та способом життя, за наявністю чи відсутністю привілеїв. У первісному суспільстві нерівність була незначною, тому стратифікації там, як такої, практично не було. У складних суспільствах нерівність дуже сильна, вона поділяє людей за доходами, рівнем освіти, владою тощо. Спочатку історично виникли касты, потім стани, а пізніше – класи. В одних суспільствах перехід з однієї страти в іншу заборонений; є суспільства, де такий перехід обмежений, а є такі, де він повністю дозволений. Свобода соціальних переміщень (мобільність) визначає те, яким є суспільство – закритим чи відкритим.

Термін „стратифікація” походить від латинського слова «*strata*» — прошарок, стратифікація, нашарування, напластування груп, що мають різний доступ до соціальних благ, внаслідок їхнього положення у соціальній ієрархії. Цей термін

запозичено з геології, де він означає розміщення пластів Землі по-вертикалі. Соціологія ототожнила будову суспільства будові Землі і розмістила соціальні верстви (страти) також по-вертикалі. Основою служить так звана «соціальна драбина», для прикладу доходів: бідні займають нижні сходинки, заможні групи населення — середні, а багаті — верхні.

Багаті займають найбільш привілейовані посади і мають найпрестижніші професії. Як, правило, їхня праця є розумовою та високооплачуваною та пов'язана з виконанням управлінських функцій. Вожді, королі, президенти, політичні лідери, крупні бізнесмени, вчені та діячі мистецтв складають еліту суспільства. До середнього класу в сучасному суспільстві відносять лікарів, юристів, викладачів, кваліфікованих службовців, середню та дрібну буржуазію. До нижчих верств — некваліфікованих робітників, безробітних, злидарів. Робітничий клас, згідно сучасних уявлень, утворює самостійну страту, яка займає проміжне становище між середнім та нижчим класами.

У найбільш узагальненому визначенні під соціальною стратифікацією розуміють процес відтворення більш чи менш однорідних сукупностей індивідів (класів, груп), які згідно теорій західноєвропейських та американських соціологів, утворюють ієрархічну, що має „верх” і „низ”, структуру суспільства.

На Заході соціальну стратифікацію часто ототожнюють із соціальною нерівністю та виділяють у ній дві основні риси. Перша пов'язана з диференціацією населення в ієрархічно оформлені групи, тобто вищі і нижчі верстви (класи). Друга полягає у нерівному розподілі соціокультурних благ та цінностей, перелік яких дуже широкий. Так, П.Сорокін виділяє чотири групи чинників, які виступають об'єктом соціальної нерівності: права та привілеї, обов'язки та відповідальність, соціальне багатство та бідність, влада та вплив.

Саме соціальна нерівність виступає вихідним пунктом у концепції соціальної стратифікації та при наступному аналізі соціальної структури суспільства.

Традиційно в соціології виділяють такі типи соціальної стратифікації:

- економічна (за рівнем багатства й доходів);
- політична (за рівнем доступу до політичної влади, за рангом посади);
- освітня (за рівнем освіти);
- професійна (за престижністю професії).

Кожну з цих виділених типів можна зобразити у вигляді вертикальної вимірювальної шкали, де в економічній стратифікації, наприклад, окремими поділками позначено суму доходу за місяць чи рік, у політичній — ранг посади, в освітній — кількість років навчання, у професійній — престижність професії. Вишикувавши в один ряд усі чотири шкали та позначивши на них місце, яке займає конкретна людина, а потім з'єднавши всі позначки, можна отримати стратифікаційний профіль для конкретного індивіда чи соціальної групи.

Зважаючи на те, що стратифікація — явище багатовимірне та складається із багатьох нашарувань, які не цілком збігаються одне з одним, тому для визначення місця в суспільній ієрархії кожної страти слід застосовувати комплекс методів:

- аналіз статистичних даних, який дає можливість визначити ієрархію доходів, рівень освіти тощо;
- вивчення громадської думки, що відбиває значущість і цінність того чи іншого соціального статусу, соціальної групи чи професії;
- соціологічні дослідження ціннісно-нормативної системи, які дають змогу виміряти міру впливу суб'єкта на прийняття управлінських рішень, його шанси на

участь у політичній владі, характеристики еліти, можливості її тиску на державні структури, переваги та привілеї можновладців тощо.

Стратифікації властиві кілька системних характеристик (властивостей).

Перша з них - *соціальність* (позабіологічність) цього явища. Хоча розходження між людьми за такими показниками як стать, вік, інтелект, здоров'я дуже помітні, вони самі по собі не пояснюють, чому одні статуси дають людям більшу владу чи власність, престиж, ніж інші. Біологічні ознаки не відносяться до моделей панування чи підпорядкування, поки вони не включені в систему соціальних відносин, установок і цінностей. Так, фізично слабкий й старий буржуа домінує над сильним і молодим робітником.

Соціальність стратифікації має на увазі, що розподіл благ у будь-якому суспільстві ґрунтується на нормах чи на загально визнаних правилах. Норми ці, звичайно відбивають інтереси, головним чином тих, хто має владу нав'язувати саме ті правила, які вони вважають найкращими, вигідними для себе. Майже в будь-якому суспільстві більшість людей погоджуються з цими правилами (конформні стосовно них), хоча вони знаходяться на нижніх ступенях соціальної ієрархії та мають мінімум соціальних і матеріальних благ.

Другою характеристикою стратифікації є її *традиційність*, оскільки при історичній рухливості форми її сутність, тобто нерівність соціального становища різних груп людей, зберігається протягом всієї історії цивілізації. Навіть у примітивних суспільствах вік і стать у сполученні з фізичною силою були важливим критеріями стратифікації.

Стратифікація звичайно виражає цінності груп, що є при владі. І доти, поки дана стратифікаційна ієрархія адекватна всій суспільній системі на певному етапі її розвитку, вона (тобто дана стратифікація) є цінністю, визнаною всім суспільством. Зміни стратифікаційної системи відбувалися в історії як еволюційним, так і революційним шляхом. Чим складніше суспільство, його технологічна й економічна структури, тим дорожче обходиться революційний шлях розвитку, тим придатніша еволюційна трансформація стратифікаційної системи.

3. Стратифікаційні системи та їх історичні типи.

Стратифікація виникла разом із зародженням людського суспільства. В зародковій формі вона виявлена ще у простому (первісному) суспільстві. З появою ранньої держави – стратифікація посилюється, а в міру розвитку європейського суспільства, лібералізації поглядів – пом'якшується. Становий устрій був вільніший від кастового і рабства, а класовий устрій, що прийшов на зміну становому, став ще більше ліберальним.

Дохід, влада, престиж й освіта визначають сукупний соціально-економічний статус, тобто положення та місце людини в суспільстві. В цьому випадку статус виступає узагальненим показником стратифікації. Приписуваний статус характеризує жорстко закріплену систему стратифікації, тобто закрите суспільство, в якому перехід з однієї страти в іншу практично заборонений. До таких систем відносять рабство, кастовий та становий лад. Досягнутий статус характеризує рухому систему стратифікації або відкрите суспільство, де припускаються вільні переходи людей вниз і вгору по соціальній драбині. До такої системи відносять класи (капіталістичне суспільство).

Характер соціального розшарування та спосіб його утвердження у своїй єдності утворюють те, що соціологи називають стратифікаційною системою. Коли заходить мова про основні історичні типи стратифікаційних систем, то зазвичай аналізують кастову, рабовласницьку, станову та класову диференціацію.

Рабство – історично перша система соціальної стратифікації. Рабство виникло у Стародавньому Єгипті, Вавілоні, Китаї, Греції, Римі та збереглося у деяких країнах практично до сьогоднішніх днів. Рабство – економічна, соціальна і юридична форма поневолення людей, що межує з повним безправ'ям та є вищим ступенем нерівності. Воно історично еволюціонувало. Примітивна форма чи патріархальне рабство, і розвинута форма або класичне рабство, суттєво відрізняються. У першому випадку раб володів усіма правами молодшого члена сім'ї: жив в одному домі з господарями, брав участь у суспільному житті, брав шлюб із вільними, міг успадковувати майно господаря. Його заборонялось вбивати. На зрілій стадії раба остаточно закабалили: він жив у окремому приміщенні, нічого не успадковував, у шлюб не вступав та сім'ї не мав. Його дозволялось убивати. Він не володів власністю, але сам вважався власністю господаря.

Як і рабство, кастовий лад характеризує закрите суспільство та жорстку стратифікацію. Він не такий давній як рабовласницький та менш поширений. Каста виявлені лише в Індії та частково в Африці.

Кастою називають соціальну групу (страту), учасником якої стають одразу після народження. Людина не може перейти з однієї каста в іншу за життя. Кастове становище людини закріплене індуїстською релігією. Згідно її канонів, люди проживають більше, ніж одне життя. Кожна людина потрапляє у відповідну касту залежно від того, якою була її поведінка у попередньому житті. Якщо поганою, то після чергового народження вона повинна потрапити у нижчу касту, і навпаки.

Всього в Індії чотири основних каста: брахмани (священники), кшатрії (воїни), вайшії (купці), шудри (робітники і селяни) – та близько п'яти тисяч неосновних каст і підкаст. Окремо стоять недоторкані – вони не входять в жодну касту і займають найнижчу позицію у суспільстві.

Формою стратифікації, що передуює класам, є **стани**. У феодальних суспільствах, які існували в Європі з IV по XIV сторіччя, люди поділялись на стани. Стан – соціальна група, що володіє закріпленими звичаєм або юридичним законом та успадковує права та обов'язки. Для станової системи характерна ієрархія, виражена в нерівності становища та привілеїв. Класичним зразком станової організації була Європа, де на межі XIV-XV століть суспільство поділялось на вищі стани (дворянство і духовенство) і непривілейований третій стан (ремісники, купці, селяни).

Права й обов'язки кожного стану визначались юридичним законом й освячувались релігійною доктриною. Членство у стані визначалось спадком. Соціальні бар'єри між станами були досить жорсткими, тому соціальна мобільність існувала не стільки між, скільки всередині станів. Кожний стан включав безліч прошарків, рангів, рівнів, професій тощо. Так, на державній службі могли бути лише дворяни.

Чим вищу позицію в суспільній ієрархії займав стан, тим вищим був його статус. На противагу кастам, міжстанові шлюби були дозволені, допускалась й індивідуальна мобільність (наприклад, купці за гроші купували дворянські титули).

Характерна риса станів – наявність соціальних символів і знаків: титулів, мундирів, орденів та звань тощо.

Приналежність до соціальної верстви у рабовласницькому, кастовому та станово-феодалному суспільствах фіксувалась офіційно – правовими або релігійними нормами. У класовому суспільстві ситуація виглядає в іншому: ніякі правові документи не регламентують місце індивіда в соціальній структурі. Кожна людина може переходити, при наявності здібностей, освіти чи доходів, із одного класу в інший.

У соціології **клас** розуміють у двох значеннях – широкому і вузькому. В широкому контексті під класом розуміють велику соціальну групу людей, що володіють або не володіють засобами виробництва, яка займає певне місце в системі суспільного розподілу праці та характеризується специфічним способом отримання доходу. У вузькому значенні, клас – це будь-яка соціальна страта в сучасному суспільстві, яка відрізняється від інших доходом, освітою, владою та престижем. Друга точка зору переважає у зарубіжній соціологічній думці, але сьогодні набуває поширення й у вітчизняній.

Отже, класи – наймолодший і найбільш відкритий тип стратифікації: на відміну від каст і станів, у класовому суспільстві нікого нікуди не приписують. Держава не займається питаннями соціального закріплення своїх громадян. Єдиний контролер – громадська думка людей, які орієнтуються на звичаї, доходи, спосіб життя і стандарти поведінки. Тому, точно та однозначно визначити кількість класів у тій чи іншій країні, число страт чи прошарків, на які вони розбиваються, приналежність до них людей, дуже складно. Зверху вниз у суспільстві розміщені страти багатих, заможних (середній клас) і бідних людей. Всередині класів можна виявити дрібніший, який власне і називають прошарками верствами.

Також соціологи стали виділяти різні соціальні страти (лат. *stratum* — шар). **Страта** — більш загальне поняття, ніж клас. Класами зараз зазвичай називають соціальні верстви, що розрізняються за економічними чи політичними ознаками. Страти ж можуть різнитися й за іншими соціально важливими критеріям. Страта — шар чи прошарок людей, які мають подібні показники по якомусь критерію соціального нерівності.